

statě nezávisle na sobě — rýsuje se tu dvojitý přístup, který je dán různými světovými názorovými východiskami (editoři to neopomenuli zdůraznit v úvodu), v tom, které aspekty industriálního vývoje oba autoři zdůrazňují a jaké možnosti mu přisuzují.

H. Freyer nepopírá existenci lidského pokroku, ale celá jeho argumentace vychází ze srovnání společenských struktur 19. a 20. století — v rovině institucí, sociálních vztahů, vědeckotechnického pokroku i postavení člověka — vede k neutešeným závěrům o formování společnosti, kde člověk je v podstatě redukován na funkci své role.

Podle Freyera vývoj nepotvrdil některé základní teoretické představy 19. století o historickém procesu jako interakci mezi státem (výrazem právní jistoty, organizace, disciplíny) a společností (jakožto sférou svobodné aktivity). Ve skutečnosti obě tyto instituce stále víc splyvaly. Stát stále bezprostředněji zasahuje do společensko-ekonomických procesů, na druhé straně se společenské síly prostřednictvím masových organizací rozhodujícím způsobem podílejí na činnosti státu. Tento vývoj byl posílen zejména velkou krizí 29. roku (v této souvislosti Freyer polemizuje s Marxovou teorií polarizace společenských sil a třídního boje). Výsledkem je vznik jakési společnosti nivelizovaného průměru, jejíž lidské aspekty nejsou nijak přitažlivé. Freyer se sice nezotožňuje s krajními stanovisky, přesto je ale poplatný oné romantické tradici kritiky soudobé civilizace (u jejichž základů sám stojí), v níž je člověk zobra-

zován převážně jako objekt manipulace.

Naproti tomu J. Filipec ve své analýze tendencí industriálního vývoje zdůrazňuje aktivní a osvobozující moment průmyslového civilizačního procesu, který dnes vyúsťuje ve vědeckotechnickou revoluci.

V polemice proti romantické kritice soudobé civilizace zdůrazňuje Filipec, že tu máme co činit s absolutizací kritiky jedné z forem (a také jedné ze stránek) industriálního vývoje, která ovšem právě ve své generalizaci dospívá nebezpečně blízko k chiliastickým názorům, které ve jménu „lidské podstaty“ jsou ochotny ztratit veškeré bohatství technického pokroku a někdy i samu existenci „hříšného“ lidstva.

Historismus a dialektičnost v přístupu k problematice „zmasovení“, „zvěčnění“ a „odcizení“, jejichž nutnost Filipec zdůrazňuje i dokumentuje řadou příkladů (odcizení automobilistovo, „odmocniny volantu“ a odcizení rikši, fungujícího v zastoupení tažného dobytka), jsou, jak se zdá, nezbytným předpokladem pro realistické posouzení velkého komplexu problémů souvisejících s postavením člověka, o nichž se dnes stále více diskutuje v západní i naší sociologii.

Je těžké dělat doporučení nebo závěry na základě jedné publikace, zdá se však, že podobné konfrontace stanovisek přispívají nejen k vzájemnému poznávání, (což je dnes už málo), ale i k vlastnímu vyhranění stanovisek, k vymezení oněch hlavních směrů, jimiž by se mělo ubírat naše sociologické bádání vzhledem k svým úkolům v dnešní situaci poznamenané ostrými ideologickými spory.

JÍŘÍ ZUZÁNEK

„NOVÉ HRANICE“ A „VELKÁ SPOLEČNOST“ V DÍLECH BURŽOAZNÍCH LIBERÁLŮ*)

Se zřetelem na charakter práce o tzv. Velké společnosti L. B. Johnsona, daný určitým nakladatelským účelem, a rovněž na technickou stránku věci a v neposlední řadě na materiálové možnosti nebylo možné podrobněji si všimnout některých

podnětných a zajímavých hledisek a názorů, obsažených v použité literatuře.

Tato hlediska a názory se pohřbují většinou vyznačující útržkovitostí. Neexistují díla, v nichž by se američtí nebo jiní západní autoři zabývali zevrubně a kom-

* V časopisu Mezinárodní vztahy č. 2, roč. 1967 poukázal recenzent práce Jindřicha Volka *Velká společnost L. B. Johnsona* (Svoboda 1967, 129 str.) Karel Krátký na to, že by kromě citovaných pramenů a literatury zasluhovaly pozornost další díla, mj. J. K. Galbraith, *The Affluent Society*. Autor projevil s názo-

rem recenzenta souhlas a napsal pro náš časopis přehled a hodnocení některých prací, především amerických autorů, vycházejí hlavně z toho, nakolik se tato díla zabývají buržoazně reformistickými koncepcemi a nakolik se v nich odrážejí pohledy na americkou společnost jako celek.

plexně koncepcí „Velké společnosti“. Touto skutečností spolu s nedostatkem některých dokumentů [zejména podrobnější specifikace jednotlivých programů „Velké společnosti“ v době zrodu práce] byly limitovány badatelské aspirace.

Nicméně na základě dostupných prací, dokumentů a především denního tisku a časopisů bylo přece jen možné pokusit se o určitý syntetický pohled na jev nazvaný „Velká společnost“ a snad přinést některé nové poznatky, dílčí hodnocení a vyvodit závěry.

Některá tvrzení závažného teoretického dosahu by však vyžadovala další a hlubší rozpracování.

Zvláštní pozornost si zasluhuje teze, že měníci se tvář soudobého amerického kapitalismu způsobuje změny v politice vládnoucí monopolistické buržoazie směrem k sociálnímu reformismu v podobě „Nových hranic“ a „Velké společnosti“. Byla vyzvozena ze zkoumání prací citovaných v seznamu literatury i některých dalších, z nichž uvádím: J. K. Galbraith, *The Affluent Society* (Společnost hojnosti); W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth* (Stadia hospodářského růstu), H. J. Blackham, *Political Discipline in a Free Society* (Politická disciplína ve svobodné společnosti), H. H. Humphrey, *The Cause Is Mankind* (Věci Ameriky je lidstvo), A. M. Schlesinger, *The Politics of Hope* (Politika naděje), D. W. Brogan a D. V. Verney, *Political Patterns in Today's World* (Politické modely v dnešním světě), S. E. Harris, *Economics of the Kennedy Years* (Hospodářská politika v období Kennedyho vlády), *The Economics of the Political Parties* (Hospodářská politika politických stran), sborník *America Tomorrow — Creating the Great Society* (Amerika zítra — Vytváření Velké společnosti), D. W. Brogan, *Roosevelt and the New Deal* (Roosevelt a Nový úděl), H. L. Wilensky a C. N. Lebeaux, *Industrial Society and Social Welfare* (Industriální společnost a společenský blahobyt), sborník *The Radical Right* (Radikální pravice), S. M. Menšíkov (s kolektivem), *Ekonomičeskaja politika pravitelstva Ken- nedí*.

Všechny tyto práce s výjimkou sborníku *America Tomorrow*, který sestavili američtí publicisté a v němž je také zařazena řeč L. B. Johnsona z 22. 5. 1964 na Michiganské universitě, pocházejí z pera významných autorů, v převážné míře amerických vůdců liberálního ražení a byly napsány koncem padesátých a po-

čátkem šedesátých let. (Výjimkou je Broganův *Roosevelt and the New Deal*, který vyšel v roce 1952.)

Pokud jde o pohledy autorů vyznávajících novodobou konzervativní politickou filosofii, bylo možné nalézt je pouze v nepatrné míře. Jediným reprezentantem je B. M. Goldwater v knihách *Where I Stand* (Kde stojím) a *Why Not Victory?* (Proč ne vítězství?) Politické představy konzervativců o novodobé americké společnosti a o cestách řešení jejích problémů lze však nalézt ve velkém rozsahu v díle Schlesingerově, Humphreyově, Blackhamově (třeba zhodnocení idejí otce konzervatismu, britského státníka a publicisty Edmunda Burkea 1729—1797: například podle Burkeho lze přijmout potřebu umírněné změny, jejímž prostřednictvím je obnovována životaschopnost společnosti. Ovšem tato změna musí být harmonizována se stávajícími pořádky tak, aby byla udržena kontinuita civilizace), ve statích profesorů R. Hofstadtera z Columbijské university, P. Vierecka z Mount Holyokeské university v Massachusettsu ve sborníku *The Radical Right* a dalších v různém rozsahu a souvislostech.

Z hlediska tematického zkoumání vytyčené problematiky lze citované autory zhruba rozdělit do tří skupin:

1. skupina zkoumající synteticky — ve více méně filosofické rovině — ekonomické a sociální aspekty vývoje americké a kapitalistické společnosti;
2. skupina zabývající se převážně ideově politickými otázkami;
3. skupina převážně popisující a rozebírající mechanismus amerického systému v oblasti hospodářské, politické a sociální.

Pro hlavní představitele první skupiny je příznačné, že sice nikde nepoužívají termínu „Velká společnost“ — což je pochopitelné, neboť geneze tohoto termínu má vyhraněný politický aspekt — že však jej co do merita anticipují.

Je tomu tak v díle W. W. Rostowa *Stadia hospodářského růstu*, které představuje antimarxisticky osnovaný, avšak fundovaný pokus o vysvětlení specifčnosti jednotlivých fází vývoje kapitalismu v souvislosti s vlivem vědeckotechnické revoluce a jejími společenskými důsledky. V kapitole „Éra vysoké hromadné spotřeby“ ukazuje na trojí možnost volby, pokud jde o směr dalšího zvyšování blahobytu společnosti v tzv. období po dosažení vyspělosti:

1. tendence ke zvyšování národního úsilí o vnější moc a vliv;

2. tendence k využití zdrojů národního hospodářství pro vybudování státu všeobecného blahobytu (welfare state), tj. využití státní moci, včetně moci rozdělovat důchody pomocí progresivního zdanění, k dosažení humanitních a sociálních cílů (včetně zvýšení množství volného času), které v předcházejícím období usilování o vyspělost byly v zájmu maximálního zvyšování výroby potlačovány;

3. tendence k rozšíření úrovně spotřeby mimo základní potraviny, obydlí a oděv směrem nejen k lepším potravinám, obydlí a oděvu, ale též směrem k hromadné konzumaci výrobků dlouhodobé spotřeby a služeb, které vyspělá hospodářství 20. století jsou s to poskytnout (str. 101—102 českého vydání).

Stát všeobecného blahobytu anticipoval — třeba z poněkud jiného hlediska — J. K. Galbraith. Specifikoval jej jako výsledek myšlenkového střetnutí klasického ekonomického liberalismu, který se stal v 19. století převládající doktrínou — tzv. konvenčním vědomím — s novodobým liberalismem, který koncem 19. a počátkem 20. století reagoval na změny ve vývoji amerického a britského kapitalismu (str. 11). Tyto změny vyvolaly konflikt tří sil — velkého byznysu, dělnictva a tzv. veřejného zájmu, tj. státu, a různí myslitelé a státníci se jej snažili řešit pomocí jednotlivých zákonů a později celými komplexy zákonodárných opatření. Mezi tyto ideology patřili podle Galbraitha Webbovi (B. Webbová 1863—1943, S. Webb 1858—1947), členové Fabiánské společnosti a zakladatelé britské Labour Party, D. Lloyd George (1863—1945), který v roce 1910 předložil návrh zákona o sociálním pojištění k rozhodnutí v plebiscitu, aby zrušil veto sněmovny lordů, americký státník R. M. La Follette (1855—1925), stoupenec radikálních sociálních reforem, T. Roosevelt (1858—1919), který například prosadil tzv. Hepburnův zákon (1906) o úpravě železničních přepravních tarifů v „zájmu veřejnosti“, britský ekonom W. H. Beveridge (1879—1963), autor mnoha sociálních reforem. Tyto osobnosti je nutné doplnit z řad státníků o F. D. Roosevelta a po válce o J. F. Kennedyho a v jistém smyslu i L. B. Johnsona, přizná-li se mu v porovnání s Kennedym nikoli myšlenková originalita, nýbrž mechanicky měřené úsilí „udělat více“.

Rostow a Galbraith, každý z různé stránky, výstižně popsali charakteristické stránky vývoje kapitalistické a zejména americké společnosti, poukázali ostře —

zejména Galbraith — na její nedostatky, avšak to, co předkládají jako východisko k řešení narůstajících rozporů společnosti hojnosti s jejími stále nově se objevujícími zápornými rysy, nemůže být vzhledem k vnitřní mocenské hospodářské a politické struktuře USA a vzhledem k existujícím mezinárodním vztahům realizováno v té podobě a tím směrem, jak to ukazují tito a další američtí ideologové. Jejich koncepce nicméně představují nový, relativně pokrokový pokus o novou reformu (či reformy) v nových podmínkách vývoje soudobého kapitalismu ve větší či menší míře však omezený zájmy mocenské elity.

Není například pochyb, že vláda Kennedyho a současná vláda přihledly ke kritice J. K. Galbraitha a jemu podobných vědců, pokud jde o zesílení snah k vybudování institucí, které by byly řízeny ústředním plánem a které by rozvíjely vědecký výzkum a prosazovaly jeho výsledky v širokém měřítku do praxe ve prospěch společnosti. Militaristické zřetěle však tuto myšlenku zdeformovaly tak, že byla sice v průběhu Kennedyho a nyní Johnsonovy vlády podstatně rozšířena vládní vývojová a výzkumná základna k zajištění vojenských potřeb, která však — jak napsal Galbraith — je „úzká, a zhoubná, neboť z ní vedle velkých a úchvatných vědeckých objevů vyrůstá atmosféra strachu a dokonce teroru“ (str. 276). Za takové situace zůstávají slova o tom, že „zkouška Ameriky bude méně spočívat v efektivnosti našich materiálových investic než v efektivnosti toho, co jsme vložili do lidí“ (str. 277), obtížně uskutečnitelným přáním amerického liberálního intelektuála. Podobně je tomu s jeho výzvami k odkomercializování různých oblastí společenského života.

Rostow, který na rozdíl od Galbraitha nahlíží na americkou realitu více technokraticky, se snaží obrátit pozornost společnosti v období vysoké hromadné spotřeby na problémy mimo národní rámec, které jsou závažnější než problémy domácí. Je to „předně existence moderních zbraní hromadného ničení... a za druhý fakt, že celá jižní polovina glóbu plus Čína je ve stadiu předběžných podmínek pro start nebo vě startu samém... Tyto dva problémy... tvoří přes vliv zboží dlouhodobé spotřeby a služeb a dokonce i větších rodin (tj. zvýšení populace) pro technicky vyspělejší severní společnosti na nejvyšší závažnou agendu, k níž bychom měli obrátit pozornost, chceme-li zjistit, zda jsme s to překonat vleklou duševní

stagnaci nebo nudu“ (str. 125 českého vydání).

Do této skupiny lze zařadit syntetické práce. V knize *Political Patterns in Today's World* autoři Brogan a Verney objasňují srovnávací metodou změny, k nimž došlo a dochází v jednotlivých společenských systémech, včetně socialistického, a snaží se dokázat pozitivně se měnící stránky tzv. liberální demokracie, aby tak ideologicky čelili „výzvě“ ze strany komunistického světa.

Wilensky a Lebeaux v práci *Industrial Society and Social Welfare* se zabývají rozborem vzniku americké městské industriální společnosti (jejich termín), důsledky industrializačního procesu v jednotlivých fázích vývoje této společnosti v různých oblastech jejího života; výtýčují problémy a sféry, kam by měl stát svými nástroji k zajištění „blaha“ upřít svou pozornost; konečně kritizují americký systém služeb k zabezpečení „obecného blahobytu“. Zdůrazňují nutnost seriózního hodnocení a plánování společenských potřeb z hlediska cílů „státu blahobytu“, avšak jednostranně vyzdvihují institucionální řešení.

Také druhá skupina autorů předkládá ve svých dílech myšlenky, které jsou specificky modifikovaným a různě výrazným odrazem nespokojenosti s negativními jevy a stránkami americké společnosti, a rovněž výkladem toho, co „společnost blahobytu“ by měla představovat nebo představuje. Jsou především obsaženy v Schlesingerově knize brilantních esejí a statí *The Politics of Hope*, v Humphreyově knize *The Cause Is Mankind*, která má příznačný podtitul *A Liberal Program for Modern America*, v některých částech Harrisova díla *The Economics of the Political Parties*, jež je věnována — a to je typické, neboť to odhaluje určitou ideovou spřízněnost — Schlesingerovi a Galbraithovi, v projevech senátora a presidenta J. F. Kennedyho, L. B. Johnsona a útržkovitě v dalších dílech, která jsou zařazena do třetí skupiny.

Z bohatství Schlesingerových myšlenek není na škodu citovat myšlenku vyjádřenou v esejí *The New Mood in Politics* (Nová nálada v politice), napsaném v r. 1960: „Příznakem našeho sebeuspokojování jsou současné orgie ve spotřebním zboží. Naším cílem není vychovávat lepší lidi nebo zřizovat lepší školy, zlepšovat zdraví a národní obranu nebo poskytovat lepší příležitost pro kulturní a duchovní

naplnění, ale vyrobít více tretek a zbytečnosti. To nenabízí účinnou víru — nebo dokonce protiváhu — proti komunismu. Očarován materialismem vydělal náš národ z hojného bohatství ke svému soukromému uspokojování víc než k veřejné potřebě. Výsledkem — jak se zdá — je to, že nejbohatší národ na světě najednou zaostal ve školství, ve vědě, v technice, ve zbraních, ve schopnosti podněcovat myšlení a citění lidí. Nastává čas revize našich národních priorit, přehodnocení národních hodnot, obnovy národního cíle. Tento proces reorientace bude motivovat politiku 60. let.“ (Str. 83—84.)

Je dokázáno, že tento proces reorientace byl zahájen vládou J. F. Kennedyho a že snaha pokračovat v něm se projevila i u Kennedyho pokračovatele Johnsona. Avšak opět nikoli v té čisté podobě, jak to vyžaduje americký liberál, neboť determinující komponenty jsou mimo dosah jeho intelektuálního vlivu, i kdyby se sám — jako Schlesinger, Galbraith, Sorensen, Rostow, Harris, Humphrey nebo dokonce Kennedy a Johnson — přímo a osobně podílel na formulování a realizaci vládní politiky. A tak, třebaže nelze liberálním politikům upřít úsilí o prosazování liberálních koncepcí (tj. novodobých čili neoliberálních koncepcí tak, jak vykrystalizovaly do současné podoby), lze na americké politické scéně specifikovat poměrně výraznou divergenci liberálních idejí a praktických politických výsledků.

Kolísání rozměrů této divergence je závislé na mnoha vnitřních a vnějších faktorech, z nichž některé je velmi obtížné analyzovat. Jedno však je pro americkou politiku typické: snaha vedoucích politiků zmenšit tuto divergenci získáním a pokud možno zvyšováním osobní politické popularity mezi voličstvem a udržováním jeho důvěry ve velkolepě znějící, ale nepostačující programy lacině bombastickým, avšak v amerických poměrech účinným zdůrazňováním toho, co americký intelektuální liberál odsuzuje jako vzývání modly masové spotřeby, k čemu se však liberální politik hrdě a veřejně hlásí, čemu dává nálepku — jako Johnson — *americký hospodářský zázrak* a co bezesporu představuje významný faktor zmenšující zmíněnou divergenci.

To nemá být dogmatická kritika společnosti, která dosahuje na základě vysoké produktivity práce nebývalé vysokých parametrů v materiální výrobě a ve zvyšování životního standardu. Jde o to ukázat na ty prvky, které zvýhodňují amerického politika ve srovnání s politiky v méně rozvinutých společnostech.

Lippmann v úvodu sborníku *America Tomorrow* poměrně pregnantně vystihl z výše nadhozeného hlediska, tj. z hlediska *politických* aspirací liberálních programů a jejich hlasatelů, obecně politické stránky „Velké společnosti“: „*Great Society* je pokusem otevřít novou kapitolu v análech populární vlády... Společnost hojnosti, jakou je společnost americká, může být spravována ve shodě s veřejným míněním... Opustili jsme starou kategorii majetných a nemajetných. Tato kategorie byla založena na předpokladu, že rozměr koláče, který má být rozdělen, je pevně dán, a že tudíž mají-li někteří víc, musí druzí brát méně. Je dosud ústřední ideou socialismu a komunismu. Nicméně ještě nedávno skryté figurovala v reformistických programech blahobytu. Můžeme se s tím setkat v heslech jako „Nový úděl“ a „Slušný úděl“ (Trumanův Fair Deal). Obě hesla počítají s tím, že existuje stále stejný balík, který se má rozdělit.“ Autor pak vyvozuje, že vzhledem k velikosti bohatství, nahromaděnému v důsledku blahodárné revoluce v ekonomickém řízení společnosti, nemusí být moderní společnost kvůli rozdělování výsledků tohoto bohatství rozštěpena. Na to navrhuje pozoruhodnou myšlenkou: „Je příznivou shodou událostí, že L. B. Johnson je našťástí mužem, který dlouho praktikoval umění usmiřovat rozpory. Nebyl by však schopen prosadit toto umění jako vládnoucí filosofii do řízení státu, kdyby mu k tomu evoluce moderní ekonomické společnosti nedala příležitost.“ Svou úvahu o „Velké společnosti“ uzavírá slovy: „Johnsonova koncepce Velké společnosti spočívá na dvou pilířích: na *řízení hojnosti* a na *obecně politické podpoře*. Kdyby tato koncepce měla zklamat, nebylo by

to proto, že je chybná. Bylo by to v důsledku nějaké vnější příčiny — možná proto, že jsme se dali odvrátit nějakou zápletkou na jiném kontinentě.“

Lippmann, který napsal tuto stať někdy počátkem roku 1965, tak vystihl koincidencei dvou nosných proudů johnsonovského politického fenoménu a také ukázal faktor, který může provádění konceptů „Velké společnosti“ ohrozit, tj. zápletku na jiném kontinentě — zápletku, kterou Johnson přeměnil v agresivní válku proti vietnamskému lidu.

Práce třetí skupiny autorů poskytují poměrně dobrý základ k ujasnění hospodářské politiky USA, především Kennedyho vlády, amerického politického systému a jeho mechanismu. Patří sem zejména dílo Harrisovo *Economics of the Kennedy Years*, Menšíkovovo (a kolektiv) *Ekonomičeskaja politika pravitelstva Kennedy*, Morrisovo *Osnovnye problemy rabočevo dviženija v SŠA, Očerki novoj a novejšej istorii SŠA*, R. E. Neustadta *Presidential Power, Election Handbook 1964*, D. C. Coylea *The United States Political System*, T. C. Sorensena *Decision-Making in the White House* a další.

Zvláštní soubor literatury o americké současnosti tvoří biografie J. F. Kennedyho a L. B. Johnsona, které umožňují zkonstruovat sled vývoje událostí, osobní přístupy a řešení ze strany hlavních politických aktérů 60. let v USA. Jejich projevy společně s dokumenty jsou významnými prameny, i když poskytují někdy jen zlomek potřebných faktů. Na druhé straně však umožňují získat fakta o buržoazně reformistických koncepcích, která v syntetické či monografické literatuře nejsou vždy k dispozici.

JINDŘICH VOLEK

ZÁPADNÍ KNIŽNÍ PRODUKCE O ČESKOSLOVENSKU

Pokusím se podat částečný přehled, spíše jakýsi vzorek západní knižní produkce, která se týká Československa po druhé světové válce. I když tato produkce spadá dnes více do historiografie, týká se i výkladu mezinárodního postavení Československa tím, že si bere na mušku otázky čs.-sovětského spojení, je ale i dokumentem toho, jak se poválečný vývoj tohoto státu hluboce zapsal do obecných dějin, do dějin světové politiky.

Myslím, že bude prospěšné přehlédnout ty zdroje, ze kterých vlastně buržoasní protičeskoslovenská propaganda, anebo prostě publicistika o Československu, čerpá v mnohém směru dodnes. A to právě proto, že příští rok dá možnost k různým úvahám dvacátým výročním únorových událostí i padesátým výročním vzniku Československé republiky.

V západní historiografické a publicistické tvorbě po roce 1948 vyšlo nemálo knih,